

HİLEDEN HİKMETE DİL OYUNLARI: ŞİRVÂNÎ'NİN 2. CİLT 29. MAKÂME (VÂSİTİYYE) TERCÜMESİ, METİN ÇEVİRİSİ VE HUTBE-İ MUHMEL'DE SANAT-I İHMÂL

LINGUISTIC GAMES FROM TRICKERY TO WISDOM: SHIRVANI'S TRANSLATION OF THE 29TH MAQAMAH (THE MAQAMAH OF VÂSİTİYYE), TEXTUAL ESTABLISHMENT, AND THE ART OF NEGLECT (IHMAL) IN THE UNDOTTED SERMON

Dr. Mehmet ÇEVİK

Adıyaman Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, mehmetcevik@adiyaman.edu.tr;

mehmetcevik99@hotmail.com

Adıyaman / Türkiye

ORCID: 0000-0002-8655-8835

Özet

Harîrî'nin *Makâmât*'ı, klasik Arap edebiyatında sadece bir hikâye anlatı geleneği değil, aynı zamanda dilin matematiksel ve estetik sınırlarının zorlandığı bir belâgat laboratuvarı olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve *Vâsitiyye* olarak bilinen 29. *Makâme*, başkahraman Ebû Zeyd'in dilsel yeteneklerini kullanarak gerçekleştirdiği "hile" ile sözlerindeki "hikmet" arasındaki gerilimi merkeze alır. Bu makâleyi literatürde özgün kılan husus, Şîrvânî'nin (Ahmed Hamdî Efendi) tercümesi esas alınarak yapılan metin çevirisi ve makâmenin zirve noktası olan *Hutbe-i Muhmele*'nin (Noktasız Hutbe) tahlilidir. Ebû Zeyd'in bir düğün meclisinde irat ettiği bu hutbe, Arap alfabesindeki noktalı harflerin (hurûf-ı mu'ceme/ menkuta) tamamen terk edilip, sadece noktasız harflerin (hurûf-ı muhmele) kullanılmasıyla oluşturulan "**Sanat-ı İhmâl**"in en sofistike örneğidir. Çalışmada; Şîrvânî'nin kaynak metindeki bu lipogramatik (harf kısıtlı) yapıyı Osmanlı Türkçesine aktarırken izlediği tercüme yöntemi incelenmiş, metin transkripsiyonu ile günümüz Türkçesine aktarımı yapılmış ve "dil oyunları"nın arka planındaki edebi zekâ ortaya konulmuştur. Elde edilen çıkarımlar, Şîrvânî'nin eseri sadece tercüme etmediğini, aynı zamanda dil içi çeviri yoluyla metni yeniden inşa ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şîrvânî, Vâsitiyye, 29. Makâme, Sanat-ı İhmâl, Hutbe-i Muhmel, Dil Oyunları.

Abstract

Al-Hariri's *Maqamat* is considered not merely a storytelling tradition in classical Arabic literature, but also a laboratory of rhetoric (*balaghat*) where the mathematical and aesthetic boundaries of language are pushed. The 29th *Maqamah*, known as *al-Vâsitiyye*, which constitutes the subject of this study, centers on the tension between the "trickery" perpetrated by the protagonist Abu Zayd using his linguistic skills and the "wisdom" within his words.

The aspect that renders this article unique in the literature is the textual establishment based on Şîrvânî's (Ahmed Hamdî Efendi) translation and the analysis of the *Khutbah al-Muhmala* (Undotted Sermon), which serves as the pinnacle of the maqamah. This sermon, delivered by Abu Zayd at a wedding gathering, is the most sophisticated example of the "Art of Neglect" (*San'at-ı İhmâl*), constructed by completely abandoning the dotted letters (*hurûf al-mu'jamah*) of the Arabic alphabet and using only undotted letters (*hurûf al-muhmalah*). In this study, the commentary method followed by Şîrvânî while transferring this lipogrammatic (letter-restricted) structure of the source text into Ottoman Turkish is examined; the text transcription and its transfer into modern Turkish are performed; and the literary wit behind the "linguistic games" is revealed. The findings demonstrate that Şîrvânî did not merely translate the work, but also reconstructed the text through intralingual translation.

Keywords: Şîrvânî, Vâsitiyye, 29th Maqamah, Undotted Sermon (*Khutbah al-Muhmala*), Linguistic Games.

1. GİRİŞ

Makâmât-ı Harîrî, ilerleyen makâmeleri/bölümleriyle birlikte tahkiyeli kurgudan ziyade, dilbilimsel kısıtlamaların belirleyici olduğu karmaşık yapılara dönüşmektedir. Eserin yirmi dokuzuncu bölümü olan *Vâsitiyye Makâmesi*, bu değişimin en çarpıcı örneklerinden biridir. Önceki makâmelerde görülen vaaz ve nasihat yoluyla halkı etkileme motifi, bu bölümde yerini biçimsel bir imkânsızlığı başarma iddiasına bırakır. Vâsit şehrindeki bir handa geçen olay örgüsü, görünürde Ebû Zeyd'in zengin bir koca aday rolüne girerek insanları kandırması üzerine kuruludur; ancak metnin asıl kahramanı Ebû Zeyd değil, onun kullandığı dildir.

Bu makâmeyi diğerlerinden ayıran temel özellik, kurgunun merkezine yerleştirilen "Hutbe-i Muhmel"dir. Yazar, belâgat ilminin en zorlu sanatlarından biri olan "Sanat-ı İhmâl"i (Hurûf-ı Muhmel) kullanarak, alfabenin yaklaşık yarısını oluşturan noktalı harfleri lügatinden silmiş ve yalnızca noktasız harflerle anlamlı, secili ve akıcı bir metin ortaya koymuştur. Bu dil oyunu, sadece bir yetenek gösterisi değil, aynı zamanda dinleyicinin (ve okuyucunun) dikkatini içerikteki ahlaki zafiyetten (hırsızlık) biçimdeki estetik mükemmelliğe çekmek için kullanılan bir "perdeleme" aracıdır.

Ahmed Hamdî Şîrvânî'nin tercümesi, bu zorlu metnin Osmanlı kültür sahasındaki yansımaları görmek açısından hayati öneme sahiptir. Şîrvânî, Vâsit macerasını aktarırken, Arapça retoriğin bu zirve noktasını Türk okuru için anlaşılır kılmak adına, metnin literal çevirisinin ötesine geçerek geniş şerhler ve açıklamalarla metni tahkim etmiştir. Bu çalışmada, Şîrvânî'nin *Tercüme-i Makâmât* nüshası esas alınarak 29. Makâme'nin metin çevirisi yapılacaktır; "hileden hikmete" uzanan bu dil oyununda "Sanat-ı İhmâl" in işleyişi ve mütercimim metne yaklaşımı detaylandırılacaktır.

2. ÇEVİRİ YAZILI METİN

Maqâme-i Tâsi'a ve 'İşrûn Vâsitiyye demekle ma'rûfdur (sayfa 231)

Hârið bin Hemmâm hikâyet eder ki ilcâ-i cevri-zamâne taleb-i âb u dâne ve güzerân-ı rûz u şebâne için beni arz-ı Vâsî'ta revân edip orada ne görüşecek yâr u âşinâ ve ne konacak menzil ü me'vâya mâlik olamadığımdan şahrâ vü beydâya hût, mâ-i zülf-i sevdâya şa're-i beydânîñ hulûlu gibi hulûl edip naşîb-i kemter ü nuhûset-i ahter şüzzâz-ı âfâk u ahlât-ı rifâkıñ menzilgâhı olan bir hâna rehber oldı ise de nezâfet-i mekân ve zarâfet-i sükkânî cihetiyle misâfir ü gürebâyı râğıb-ı iyân ve münsî-i hevâ-yı evtân idi (*Es-selâmetu fi'l-vaħde ve beyne'l-isneyn âfe*) maẓmûnuna i'timâden bilâmunâfese ücrete isticâr-ı hücre eyleyerek derûnuna naql-i nakle vü taħvîl-i ħamûle eyledim. Celse vü ârâm ve ħuzûr u maqâmımdan lemħ-i ħarf u ħaṭṭ-ı ħarf miqḏârı zamân mürûr etmeden câri-i beyt bitmeden biri nezîl-i beytine ħiṭâb ederek der idi:

*Kum yā buneyye lā-ka'ade cedduke * ve lā-kāme zıdduke * ve'staşhib zu'l-vechi'l-bedrī * ve'l-levni'd-durrī * ve'l-aşli'n-naķtī * ve'l-cismi's-şakī * ellezī kubiða ve nuşira * ve sucina ve şuhir * ve suķiye ve fuţime * ve udhile'n-nāra ba'de-mā luţime * summe'rkuđ ile's-sūķi * rakða'l-meşūķi * feķāyid bihi'l-lāķiha'l-mulķih * El-mufside'l-muşlih * el-mukmide'l-muferrih * El-mu'anniye'l-murevviḥ * zā'z-zefiri'l-muḥriķ * ve'l-cenīni'l-muşriķ * ve'l-lafzu'l (sayfa 232)-muķni'i * ve'n-neyli'l-mumti'i * ellezī izā ṭuriķa ra'ade ve baraķa * ve bāḥa bi'l-ḥuraki * ve nefede fi'l-ḥarķ*

Ya'nī: Kalk ey veled hūşyār iķbālīñ mā'il-i idbār ve çeşm-i ḥussādīñ bīdār olmasın şekli müdevver ve levni münevver-i pāk-güher ve şekāvet-güster olmağla kabz u neşre dūçār ve ḥabs u teşhīre giriftār ve saķy u faţm ve çarb u laţmdan soñra idḥāl-i nār olunan nesneyi alıp sa'y-i 'aşīķ ve cehd-i şā'ıķ gibi 'azm-i bāzār ederek biri ḥāmil-i nār ve diğeri faḥl-i āteş-niḍār ve bā'id-i işlāḥ u ızrār ve bādī-i efrāḥ u ekdār ve müntic-i rāḥat u āzār olup şāḥib-i āḥ-i sūzende ve zāyende-i beçe-i tābende nās-ı şakaṭı ile kāni' ve 'iṭāsı ile müntefi' birbirine çarb olunduğda ra'd u berķler izḥār ederek ḥarķ-i ḥurak u iṭmār eyleyen şeyle mübādeleye ibtidār eyle deyince:

Rāvī dēr: İstikrār-ı şaķşaka-i hādīrī müte'ākib şudūr-ı şādıra müterakķib iken bilā-refīķ ü enīs müşākil-i İblīs bir ğulām mütebaḥtır u meys olarak bāriz olduğda 'uķul-ı nāsla mülā'ib bir 'uzle-i dāhiye ve şurūr u fużüle rāğib bir maşhara olduĝunu görünce feḥvā-yı kelāmını istifḥām için eder-i ğulāma muķtefi olduğda mārid-i şeyāṭīñ gibi tek ü pū ile nezāyid-i dekākīni sū-be-sū cüst ü cū ederek tā ki vaķt-i ravāḥda ḥicāre-i kaddāḥa vāşıl olduğda bāyi'ine bir rağīf-i zārīf i'tā ile bir ḥacer-i laṭīf iştirā eyledi. Ben bu ḥāl u keyfiyyeti rü'yet edince mürsil ile mürseliñ feṭānetinden baña ḥayret gelip bilā-su'al o rumüz bī-emḍāl Surūciyye olduĝunu istidlāl ederek 'alā cenāḥi'l-isti'cāl zann u taḥmīnīmi imtiḥān u sehm-i kehānetimiñ kırtās-ı hedefe işābet ve 'adem-i işābetini iķān için münṭalıķu'l-'inān cānib-ḥāne şitābān olduğda gördüm ki nefsim firāsetde fāris ve Ebū Zeyd ḥān kaşısında cālisdir. Birbirimizi görünce beşāret-i iltikā ile müjde-resān ve taḥiyye-i aşdikā ile taḥiyye-gūyān olup ba'dehū (*Mā ellezī nābeke ḥattā zāyelte cenābek*) **Ya'nī:** Ne ḥādīdeler ḥādīd oldu ki saña vaṭanı terk etdirmege bā'id oldu, deyince cevābında (*Dehr-i ḥāz u cevr-i fāz*) **Ya'nī:** Rūzigār ḥūnhārīñ cevr bī-ḥadd u şūmārı

232. sayfa Dipnotu (haşiye): Şaķşaka-i hādīr: Mütekellimiñ kırıldısı **Şudūr-ı şādīr:** Ḥurūc-ı ḥāric

(sayfa 233) beni tār u mār ve yār u diyārımdan bīzār eyledi dedigimi müte'ākib izḥār-ı iğtimām ederek: (*Ve'llezī enzele'l-maṭara mine'l-ġamāmi ve aḥrace'δ-δemera mine'l-ekmāmi le-ķad fesede'z-zamān ve 'amme'l-'udvān ve 'udime'l-mi'vān va'llāhu'l-muste'ān fe-keyfe eḑlete ve 'alā eyyi vaşfiñ ecḑelte*) **Ya'nī:** Bārān-ı semā'yı bulutlardan imtār ve mīve-i fevākīhī ikmām ve estārından izḥār eden Cenāb-ı Perverdigār'a kaşem olsun ki zamān-ı fāsīd ü bī-amān ve cevr ü 'udvān her yerde zāḥir ü nümāyān oldu Cenāb-ı Müste'ān'dan mā'adā bī-vāye ve bīçāregāna bir mu'īn u meded-res kalmadı dedi. Soñra ne vechile ḥalāş olup gece mi gündüz mi kaçdıñ deyu su'al eyledikde (*İttiḥaztu'l-leyle kamīşan ve edlectu fīhi ḥamīşan*) **Ya'nī:** Zālām-ı leylī vüçūduma izār edip bī-tüşe vü bī-iddihār olarak firār eyledim, dedikde müstağrak-ı baḥr-i efkār olup birçok zamān taḥṭīf-i ğubārla vaķtini imrār eyleyince muķteżā-yı ḥamiyyet ü insāniyyet cihetinden bir miķdār ḥarçlık 'ināyet etmesini taşavvur ve yāḥūd vaķt-i yesārda te'diye olunmaķ üzere birinden karzu'l-ḥasene almağı tefekkür ediyor, dēr iken nāğāḥ-ı işṭiyād için geşt ü güzār eden bir şayyād-ı ḥūnhārīñ şikāre dūçār ve yāḥūd intizār-ı fırsat eden bir ṭarrār-ı nābekāra vaķt-i fırsat-ı bedīdār olduĝu ānda izḥār-ı teserrür ü ihtizāzı gibi teserrür ve ihtizāz izḥārıyla baña müteveccihen (*Ķad 'alıķa bi-ķalbī en tuşāhira men ye'sū cirāḥake ve yerīşu cenāḥak*) **Ya'nī:** Ḥāṭırıma geliyor ki merhem-rīş ve cerrāḥ u rīş maḥall-i cenāḥiñ ya'nī saña bā'id-i fevz ü felāḥ ve mücib-i refāḥ u necāḥiñ olmaķ için bir zengīñ kimseniñ kerīmesini saña nikāḥ edeyim, deyince ben (*Ve keyfe ecma'u beyne ğullin ve ķullin ve mine'llezī yergabu fi zulli ibni zull*) ben naşıl bu faķr u zārūretimle berāber tezvīc-i bikre cesāret ederim ve kaņğı kimsedir ki mechül ibn mechüle rağbet eder dedikde (*Ene'l-muşīru bike ve ileyke ve'l-vekīlu leke ve 'aleyke ma'a enne dīne'l-ķavmi cebru'l-kesīr ve feķku'l-esīr ve iḥtirāmu'l-'aşīr ve*

istinşāhu'l-muşīr illā ennehum lev ḥaṭabe ileyhim İbrāhīm bin Edhem ev Cebeletu'bnu'l-Eyhem lemā zevvecūhu illā 'alā ḥamsi-mi'eti dirhem iktidā'en bi-mā mehere er-Resūl şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem zevcātihī ve 'aḳade bihī enkiḥate benātihi 'alā enneke) (sayfa 234) (len tuṭālebe bi-şadākin ve lā tulce'e ilā ṭalākin summe innī se-aḥṭubu fī-mevḳifi 'aḳdike ve mecma'ı ḥaşdike ḥuṭbeten lemteftuḳ ratḳa sem'in ve lā-ḥuṭibe bi-miḍlihā fī-cem'in) Ya'nī: Ben arkandan muşāhir olduḡuñ zevātīñ 'inde seni bir çok medḥlerle taḥşin u taḳdīr ēdeceğim gibi miyāne-i ḳavmde küfüv bulduḡuñ bir zātı gördükde kerimesini tezevvüc ētmekçün saña işāretle ḥāline ḥabīr ve seniñ ve anlarıñ tarafından üzerime taḥmīl-i vekāletle işi teshīl ve teysīr ēderim. Ma'a-mā-fīh 'ādet-i ḳavm meksūru'l-fu'ād olanlarıñ işlāh-ı ḥāllerini irtiyād ve maḥzūn u me'yūs olanları tesrīr ü dilşād ve esīr ü maḥbūs olanları taḥlīş ü āzād ve ḳavm u aḳrabālarının ri'āyetlerini müzdād ētmek olduḡu gibi kendilerine ḥayırlarını işāret edenleri nāşih-ı pāk-nihād i'tiḳād ētmekdir. Lākin şū ḳadar vār ki 'umde-i zūhhād-ı 'ālem İbrāhīm bin Edhem veyā mülūk-ı Ğassāndan 'ār u kibrle 'alem olan Cebele bin el-Eyhem'i daḥī bir bākire ile tezvīce ḳaşd u 'azm ētseler idi benāt-ı mükerrreme vü zevcāt-ı muḥteremeleriniñ 'uḳūd-ı şerīfelerinde Resūl-i Ekrem şallā'llāhü 'aleyhi ve sellemiñ sūnnet ētmiş olduḡı mehre iktidā'en muṭlaḳā beşyüz dirheme tezvīc eylerler idi. Ve buña 'ilāve olarak bu beldenīñ nisāsı şāḥibe-i ḥüsn-i aḥlāḳ olduklarından hīç bir zamān ıztırār-ı ṭalāḳla muṭālib-i mehr ü şadāḳ olmayaçaḡına tekeffül ēdeceğim gibi zamān-ı 'aḳd ve meclis-i ḥaşediñde hīç bir meclisde miḍli ḳırā'at u istimā'ıyla hīç bir sem'in perdesi izāle olunmamış bir ḥuṭbe-i 'acībe daḥī ḳırā'at ēdeceğime mu'āhede ēderim. Ḥārīḍ bin Hemmām dēr: Ḥuṭbe-i meclüvveden ziyāde ḥuṭbe-i metlüvvesi beni emr-i tezvīce teşvīḳ ü tesvīḳ ētmekle ben (Ḳad vekeltu ileyke ḥāze'l-ḥaṭbe fedebbirhu tedbīra men ṭabbe li-men ḥabbe) Ya'nī: Bu emr-i 'azīme seni ṭarafımdan vekīl ētdim. Sen daḥī muḥbūnununñ derdine mu'ālece vü tedbīr eden ṭabīb-i ḥabīb gibi bu bābda ḥüsn-i tedbīr eyle, dēyince der-ḥāl mühervilen zehāb u mütehelligilen 'avd u iyāb ēdereḳ (Ebşīr bi-i'tābi'd-dehr ve'ctilābi'd-derri fe-ḳad vullītu'l-'aḳde ve ukfīlū'n-naḳde fe-ke'enne ḳad) Ya'nī: İrzā-yı dehr ü ḥuşūl-ı emirle iktisāb-ı sīm ü zerden ṭolayı mübeşşīr ol ki peder-i zevceñiñ ṭarafından 'aḳd-i nikāḥa...

234. sayfa Dipnotu (haşīye): (mühervilen) sür'atle (mütehelligilen) gülererek

(sayfa 235) vekīl olup seniñ ṭarafından daḥī teslīm-i mehir için ānlara bir mu'teber ādem kefīl vērdim. İmdi luṭf-ı Ḥudā-yı Ḳadīr'le şöyle zan ēt ki bu iş ḥitām-ı pezir oldı, diyerek ba'dehū ahālī-i ḥānı helvā-yı velīmeye da'vet ve derūn-ı ḥücrede kendi helvāyı mā'ide-i tehiyyesine mübāşeret ēdip vaḳtā ki zālām-ı leyl medd-i itnāb ve her zī-bāb meyl-i iḡlāḳ-ı ebvāb eyledikde ahālī-i ḥāna ḥiṭāben (Elā uḥḍurū fī ḥāzihi's-sā'a) kelāmıyla cümlesini nidā ve oṭasına duḥūle ruḥşat i'tā eylemesiyle bi'l-cümle med'uvvun şāhid ü meşḥūdlā berāber ḥuṣūrunda şaff-beste-i ḳu'ūd ve muntazır-ı ekl-i helvā-yı mev'ūd oldular. Ebū Zeyd ise gāḥ uşṭurlābı alıp ta'yīn-i eşref-i sā'at ve gāḥ aralık aralık taḳvīme nazar u diḳḳat ve gāḥ bunu bırakıp öbürüne ric'at ēdereḳ imrār-ı vaḳt ētdikce 'uyūn-ı ḳavm maḡşā-yı nu'ās u nevm olmaḡa başladıkda ben ḥiddetlenerek (Yā ḥāzā za'il-fe'se 'ale'r-re'si ve ḥallişi'n-nāse 'ani'n-nu'ās) Ya'nī: Ey her kārī muḥayyerū'l-efkār (ulu'l-ebşār) olan merd-i mekkār u ḥīlekār cemā'at u ḥużzārī ta'zīb-i nār-ı intizār ētmeyip idmārīñi izḥār ēt ve tīşe-i 'uzrūñle kemik başını yaracaḳ iseñ de bārī yār ve ḥalkı bu nevm ü nu'āsdan ḳurtar, dēdikde artık ṭayanamayıp nazra-i serī'a ile nücūma nazar ve 'uḳle-i ta'ayyūs ü vucūmdan münḥal ve küşāde-ḳeḥr olarak kūh-ı Ṭūr u Kitāb-ı Meşṭūra ḳasem ētdi ki bu emr-i mestūr ve sır u mermūzuñ kūñ ü ḥaḳīḳati 'an ḳarīb cilveger-i 'arşa-i zuhūr u zikri yevm-i nüşūra deḡin elsine-i ḥalkda mezkūr olur. Ba'dehū cādī 'alā rukbeteyn ve müsterī-i istimā'-i ḥuṭbeteyn olarak bu ḥuṭbeyi ḳırā'atine şurū' eyledi: (El-ḥamdu li'llāhi'l-meliki'l-maḥmūd el-māliki'l-vedūd muşavviri kulli mevlūd ve me'āli kulli maṭrūd sātihi'l-mihādi ve muvaṭṭidi'l-eṭvād ve mursili'l-emṭār ve musehhili'l-evṭār 'ālimi'l-esrār ve mudrikihā ve mudemmiri'l-emlāk ve muhlikihā ve mukeviri'd-duḥūr ve mukerririhā ve müridi'l-umūr ve muşdirihā 'amme semāḥuhu ve kemele ve ḥeṭale rukāmuḥu ve hemele ve ṭāve'a's-su'le ve'l-emele ve evse'a'l-murmele ve'l-ermele aḥmedu...

235. sayfa Dipnotu (haşıye) Müster'î: Diñlemek taleb edici

(sayfa 236) *hamden memdüden medāhu * ve uvaḥḥiduhu kemā vaḥhedehu'l-evvāh * Ve huva'llāhu lā ilāhe li'l-umemi sevvāh * ve lā şādi'a limā 'addelehu ve sivāh * ersele Muhammeden 'alemen li'l-islām * ve imāmen li'l-ḥukkām * Ve museddiden li'r-ri'ā' * ve mu'aṭṭilen aḥkāme Vuddin vu Suvā' * a'leme ve 'alleme * ve ḥakeme ve aḥkeme * vaşşale'l-uşul ve mehhed * ve ekkede'l-vu'ūd ve ev'ad * ve vāşalellāhu lehu'l-ikrām * ve evde'a rūḥahu dāru's-selām * ve raḥime ālehu ve ehlihu'l-kirām * mā-leme'a āl * ve mele'a rāl * ve ṭala'a hilāl * ve sumi'a ihlāl * i'melū ra'ākumu'llāhu aşlaḥa'l-a'māl * ve'slukū mesālike'l-ḥalāl * ve'traḥū'l-ḥarām ve da'ūh * Ve'sma'ū emra'llāhi ve ve'ūh * ve şilū'l-erḥām ve rā'ūhā * ve 'āşū'l-ehvā' ve'rde'ūhā * ve şāhirū luḥame's-şalāhi ve'l-vera' * ve şārimū raḥta'l-lehvi ve't-ṭama' * Ve muşāhirukum aḥharu'l-aḥrāri mevlid * ve asrāhum sūdede * ve aḥlāhum mevrīde * ve aşahḥuhum mev'ide * Ve hā huve emmekum * ve ḥalle ḥaremekum * mumliken 'arūsekumu'l-mukerrem * Ve māhiren lehā kemā Mehere'R-Resūl Umme Seleme * ve huve ekremu şhrin evdi'a'l-evlād * Ve mullike mā erād * Ve mā sehā mumlikuh * Ve lā vehem * Ve lā vukise mulāḥimuh Ve lā vuşime * Es'elu'llāhe lekum iḥmāde vişālihi ve devāme is'ādih * Ve elhime kullen işlāḥe ḥālīh * Ve'l-i'dāde li-me'ādih * Ve lehu'l-ḥamdu's-sermed * Ve'l-medḥu li-Rasūlihi Muhammed*

Ma'nāsı: Hamd-ı ḥāmid ü medḥ- mādiḥ ol melik maḥmūd. Ve evvel-i mālik-i ḥayy u vedūd. Ve muşavvir her mevlūde ki mihād u müdrik sātḥ u 'āmili. Ve kūh u avṭādīñ mü'essis-i kāmili ve rükām u maṭārīñ ma'ad u mürsili. Ve her āmil ü sü'ālūñ mu'tī vü müsehhili. Ve mülük u emlākiñ müdemmir-i 'ādili. Ve ekvār u aḥvār ve dühūr u a'sārīñ mükerrir ve mevşili. Ve her kār u emriñ mevrīd ü muḥaşşalıdır. Ol Girdigār (sayfa 237) evveli'l-emr ki semāḥ u keremi 'āmm-ı her-milel * Ve maṭar u rükāmı sā'il ü müḥill * Ve ṭāvi'-i her su'āl u emel * Ve mevsī' ḥāl-i gedā vü ermeldir. Medāsı memdūd u ḥaşaşı lā-ḥudūd ḥamdle aña ḥāmid * Ve evvāh-āsā muvaḥḥid * olurum * Ol Mevlā-yı ma'dūmu's-sivā ve mālik-i herd ü serā ki mā-'adl u mā-sevvāsı maḥall-i şad'-ı şādi' * Ve kerem ü 'atāsı mevrīd-i red'-i rādi' degildir. * Muhammed Resūlullāh'ı milel-i İslāma rusūl-i mu'allim ve raḥt-ı ḥukkāme imām-ı mükerrir irsāliyle müseddid-i umūr-ı ri'ā ve mu'aṭṭil-ı aḥkām-ı Vedd ü Suvā' vü ālihe mā-'adā oldı * Ol Resūl-i Ekrem ki evāmir-i Girdigār'ı i'lāmla mu'allim * Ve aḥkām-ı māliki iḥkāmı ḥākim * Ve esās-ı İslāmı mümeḥhed ü ma'lem * Ve va'd u mev'idi mü'ekked ü muḥkemdir * İlahī mādemki suṭūḥ-ı şahrāda melāmiḥ-i lāmi' ve kūh u viḥādda velūd-ı kevr-i şā'iḥ u māli' ve rüy-i semāde mihr ü māḥ ṭālī' ve her maḥalde şadā-yı mevlūd mesmū'-ı sem'-i sāmi'dir. Ol Resūl-i Ekremiñ maḥalli mevrīd-i dürūd müselselū'l-vürūd ve ārām-gāhı maḥall-i selām-ı vāsi' ü memdūd ola * Ra'ākumu'llāh * evāmir-i Girdigār'ı sātır-ı levḥa-i dil ve 'amel-i şalāḥla 'āmil * Ve erḥāmı mevşil u heves ü hevā ve vessās-i sevdā-yı mükesser ü mükellel * Ve luḥme-i şalāḥla mulāḥim ve muşāhir ve erḥāmı muvāşil * Ve meslek-i ḥelāle sülükla ḥarāmı ṭāriḥ ü mu'aṭṭal oluñ * Soñra ma'lūm ola ki muşāhir-i ḥāl ve dāmād-ı mes'ūdu'l-māl ṭuhr-ı selāle vü sevede ve vālid ü vālidikle muşarraḥ ve mevrīd-i aḥlā vü emlaḥ ve vu'ūd u 'uhūd-ı aşah kimsedir ki mihr-i 'arūs-ı Resūlullāh'a müsāvī mihrle 'arūsa mālik ve rāh-ı ḥareme sālīk oldı ki 'alā's-şihḥa o kimse i'tā-yı evlād u emlāk mā-erāde-i ulā her kime dāmād olursa aḥrā vü ekrem şhr u rāderā aña göre emr-i işḥār ve imlākda gerek veli-i 'arūs sāhī vü mevḥūm ve gerekse dāmād maḥsūs-ı mevkis ve mevşūm olmadı *

237. Sayfa Dipnotu (ḥaşıye):

Ermel: Dul kadın **Medā:** Gāye **Evvāh:** Ḥazret-i İbrāḥīm 'aleyhi's-selām mā-'adl u mā-sivāsı tesviye étmiş oldığı şeyler **Ma'lem:** 'Alāmetlenmiş **Maḥall-i şad'-ı şādi':** Bir kesr ediciniñ maḥall-i kesri **Müseddid:** Muḥavvī **Melāmiḥ:** Murād serābdır **Māli':** Menīci **Luḥme-i şalāḥ:** Karābet-i şalāḥ **Mulāḥim:** Muḥārib **Mu'aṭṭil:** Terk edici **Mevrīd-i aḥlā:** Güzel ḥulḥlu **Emlāk:** Mālik kılmak **Mevḥūm:** Muḥṭī **Mevkis:** Zārarlı **Mevşūm:** Ma'yūb

(sayfa 238) Ola ki Girdigār mu'ṭī murād-ı 'arūs ve dāmāda iḥmād-ı vişalle devām-ı is'ād ve sâ'ir ehl-i İslām'a da ıslāh-ı hālle i'dād-ı emr-i ma'ād. mu'ṭī vü mehdī ola * Şoñra ḥamd-i sermed ve medḥ-i lā-'ad * Ol melik-i vedūd ve dūrūd-ı lā-ḥad * Ol Resül-i Maḥmūda ihdā ola ve's-selām *

Vaḳtā ki ḥuṭbe-i bedī'atü'n-nizām ve 'ariyyete'l-i-cāmdan ferāgat u ārām bulup nikāhı beşyüz dirhem mihrle icrā ve bi'r-rifāh ve'l-benīn, diyerek du'ā eyleyip ba'dehū muḥayyir-i 'uḳūl ve müvelleh-i şu'ūr u fuḥūl olan ḥāşiyet-i 'acībe ve ṭabī'at-i ğarībesi ādārı olarak ṭabḥ étmiş oldığı ḥelvā-yı mev'üdeyi ḥuzūr-ı med'uvvuna iḥzār edip herkes tenāvüle başlayınca benim ānlarla berāber ekl edeceğimi ḥissetdikde beni müvākeleden men'le münāvele ya'nī ḥizmet-i cemā'ate kıyāmlā emr eyledi. Cenāb-ı Müste'ān'a ḳasem olsun ki teşāfuḥ-ı ecfān ve teṭāruf-ı 'aynāndan esrā' bir zamānda o ḥelvā-yı ḥārān bī-nevālarda serā-pā ve ḥarr u 'ale'l-ezḳān secde-i hüveydā olup vaḳtā ki cemā'at-i ḥāzırayı ke-a'cāz-ı naḥl-ı ḥāviye veyā miḍāl-i şar'ā bint-i ḥāviye mütesāḳıt u müteḥābıt görünce ol zamān bir emr-i münker ve iḥdāl-küber ü ümmü'l-'iber olduğunu fehm edip merḳūma tevcīh-i veche-i 'itāb ederek: *Yā 'uddemi nefse ve 'ubeyde felse i'dedeteli'l-ḳavm ḥelvā em belvā* Ya'nī: Ey 'adüvv-i nefis ve bende-i dirhem ü fels olan nākis bu bī-nevālera ḥelvā mı yoksa derd ü belā mı mehyā eylediñ, dedikde * *Lem i'dā ḥabīşu'l-benci fī şahāfi'l-ḥalenc* * Ya'nī: İşbu zurūf-ı ḥalencde mevḏū' ḥelvā-yı bencden mā'adā mücib-i ıztırāb u renc olacak bir şey tehiyye étmedim, dèyince ben:

Uḳsimu bi-men aṭla 'ahā zuhren ve hedā bihe's-sārīne ṭurren. Le-ḳad ci'te şey'en nukren ve ebḳayte leke fī'l-muḥziyāti zikren. Ya'nī: Nücüm u kevākibi işrāḳ u ibhā edip ānlara müsāfirīn ü seyāḥīni ihtidā eden Ḥaḳḳ Te'ālīye ḳasem olsun ki bu gece işbu emr-i nekre ictirā sebebiyle ḳabāyih u muḥziyātla zikir ki ibḳā eylediñ, dedim. Ba'dehū 'āḳıbet-i emr nereye müncer olur 'acabā yārın berāber yāḳamızdan ṭutulup saḥb u cerr olunacak mıyız dèyü teḥayyür ü tefekkür ve sirāyet-i şerrinden (sayfa 239) ḥā'if ü müteḥazzir olarak keli ve ferā'ışim lerzān u şu'ā-ı nefsim teferruḳ u ṭayerāna başladı vaḳtā ki şiddet-i ḥavf u feraḳ ve kedret-i ıztırāb u ḳalaḳımı gördükde:

(*Mā ḥāzā'l-fikru'l-murmiz * ve'r-rev'u'l-mümüiz * fe-in yekun fikruke fī eceli * min ecli * fe-ene'l-āne erte'u ve atfir * ve uḳvī ḥāzihī'l-buḳ'ate minni ve uḳfir * ve kem miḍlihā fāraḳtuhā ve ḥiye taşfir * ve in yekun nazaren li-nefsike * ve ḥazeren min ḥabsike * fe-tenāvel fuḍālete'l-ḥabīş * ve ṭib nefsen 'ani'l-ḳamīş * ḥattā te'mene'l-musta'diye ve'l-mu'dī * ve yetemehhede leke'l-maḳāmu ba'dī * ve illā fe'l-meferre'l-meferr * ḳable en tuşabe ve tucerr*)

Ya'nī: Bu tefekkür-i muḥriḳ ve ḥavf-ı müdaḳḳıḳ nedendir? Eger benim cināyet ü cerīremden tolayı bir muşībet ü şerīreye dūçār olacağımdan ihtimālile böyle baḥr-i efḳāre ṭaldıñ ise şimdicek elime geçeni yer ve yudar ve sıçrar ḳaçarım (*Ve te'baṭa şerrānek*) bu buḳ'aların emḏālī nicelerine seslendiği ḥāldede bırakıp şavuşdum, dedigi gibi ben de bu buḳ'ayı ḥāliye ḥāliye bırakır giderim ve eger telāş ve be'siñ zarar-ı nefis ve ḥavf-ı ḥabsiñdan ise sen de baḳiyye-i ḥabīşden ekl edip libās u ḳamīşından vāz geç. Tā ki şākī vü ḥākim ve bākī vü zālinden emīn olup benden şoñra maḳāmında ḳarār u temkīn edesin ve eger bunların hiç birini ihtiyār étmezseñ yāḳañdan ṭutulup sürünmezden evvel gel berāberce ḳaçalım, dedi. Şoñra ḥucurāt u buyūt ve ekyās u tuḥūtdan zübde-i maḥzūn ve nuḥbe-i mevrū' u mevzūnu istiḥlāş edip şöyle ki o esr-i dām u faḥı olan biçāregānıñ ḥücre vü dükkān ve ceyb ü dāmānlarını üstüḥān-ı bī-mağz gibi ḥālī vü hemyān ve ḥurcīnini meşḥūn u mālī étidikden şoñra teşmīr-i zirā' ve taḥsīr-i bā'ile ḥal'-i ḥal'at-ı şadāḳat ve lebs-i libās-ı vaḳāḥa vü şafāḳa ederek baña ḥiṭāben

239. Sayfa Dipnotu (ḥāşiyeye) Ḥalenc: Bir nev' şecerdir. **Keli:** Böbrek **Ferā'ış:** Arḳa eti **Ḥabīş:** Bir nev' ḥelvādır **Tuḥūt:** Elbise zurūfı

(sayfa 240) (*Hel leke fī'l-muşāḥabeti ile'l-Baṭīḥa li-uzevviceke bi-uḥrā melīḥa*) **Ya'nī:** Benimle berāber Baṭīḥa'ya deġin muşāḥabet eder misin ki saña orada bir āḥer mer'e-i melīḥa nikāḥ edeyim dèyince ben:

(*Akşemtü lehu bi'llezī ce 'alehu mubāreken eyne mā kāne ve lem yec 'alhu mimmen hāne fī hāni inne lā kıbel lī bi-nikāhi hırrateyn ve mu 'āşereti đarreteyn*) **Ya'nī:** Cenāb-ı Hakk u Kādir-i Muṭlak anı nerede bulunur ise mübārek kılıp seniñ gibi hānde hıyānet etmeyen Hāzret-i Mesīh 'aleyhi's-selāma kāsēm olsun ki benim için iki zevce nikāhına rağbet ve iki darre mu'āşeretine cer'et kalmadı. Şoñra munṭabı'-i tıbbā' ve kā'il-i şā'-yı ğayr olan ya'nī ğayrıñ ṭabī'at u ahlākıyla müteḥallık olup etdiği laṭife vü hezliyle kendine muķābele eden kimse gibi (*Qad kefetni'l-ülā faħran faṭlubu'l-āhira li'l-uhrā*) **Ya'nī:** Bu leyletül- mübāreke de tezvīcine himmet buyurduğunuz tāt-ı muḥāzerāt ile iftiḥār u mübāhātım baña kifāyet eder mer'e-i meliḥa-i uhrā ile tezvīci daḥī başka bir bendeñiz ḥakkında 'ināyet buyuruñuz, dēyince bu kelāmdan tebessüm ü teserrür izhārla mu'ānaķa vü muşāfaħama ibtidār eyledi ise de ben ṭayy-i 'izār u ibrāz-ı izvirār eyledim. Vaķtā ki inķıbāz u i'rāzım añā müncellī olduķda bu şı'r-i dil-pezīri inşādla tesellī-baḥş fu'ād-ı nā-murādım oldu.

Şi'r

*Yā şārifēn 'anni'l-mevedde * Ve'z-zamānu lehū şurūf
Ve mu'annifī fī fađhi men * Cāvertu ta'nife'l-'asūf
Lā-telḥanī fī-mā eteyt * Fe'innenī bihim 'arūf
Ve le-ķad nezeltu bihim fe-lem * Erhum yurā'üne'z-żuyūf
Ve belevtuhum fe-vecedtuhum * Lemmā sebektuhum zuyūf
Mā fihim illā muḥīf * İn temekkene ev maḥūf
Lā bi's-şafīyyi ve lā'l-vefīyy * Ve lā'l-ḥafī ve lā'l-'aṭūf*
(sayfa 241)

*Fe-vedebtu fihim vedbete'z-zi'bi * eđ-dariyyi 'ale'l-ḥarūf
Ve terektuhum şar'ā ke-ennehum * sukū ke'se'l-ḥutūf
Ve teḥakkemet fī-mā'ktenev * hu yedī ve hum ruğmu'l-unūf
Bumme'ndeneytu bi-māgnemin * ḥulve'l-mecānī ve'l-ķuṭūf
Ve le-ṭālemā ḥalleftu mek * lūme'l-ḥaşā ḥalfī yetūf
Ve vetertu erbābe'l-erā * 'iki ve'd-derā 'iki ve's-sucūf
Ve le-kem belāğtu bi-ḥīletī * mā-leyse yubleğū bi's-suyūf
Ve vaķaftu fī-hevlin turā * 'u'l-usdu fihī mine'l-vuķūf
Ve le-kem sefektu ve kem fetek * tu ve kem hetektu ḥimā enūf
Ve kem irtikāzin mübiķin * lī fi'z-zunūbi ve kem ḥufūf
Lākinnenī a'dedu ḥus * ne'z-zanni bi'l-mevlā'r-ra'ūf*

Ma'nā-yı şı'r: Ey ḥubb u meveddet ve iḥtilāṭ u ülfetini benden kaṭ'-ı sür'at eden Hāriḍ bin Hemmām ḥavādiḍ-i zamān āna fā'na muķallib-i ḥāl u şān-ı insān olup ne ḥayāt u beķā ve şiddet ü rehā ve ne rāḥat u 'anā ve faķr u ğınāsı müstedim ü yeksāndır. Ve ey bādī-i nazarda refīķ ü cārım olan bir ṭāķım aşḥāb-ı kibr ü pindārı tefāzzuḥ u izrāmdan ṭolayı zālīm ü gaddārı serzeniş edercesine beni serzeniş eden yār u ğarım! Bu emr-i nā-meşrū'a ictisārımda beni ma'zūr tutaraķ lev m ü tevbiḥime ibtidār etmeyip ānlariñ ḥālını benden istiḥbār eyle. Ben bu ḥāne ibtidā-i nüzülümde zuyufı de mek olaçağım dan tārik-i ri'āyet-i zuyuf ve cevher-i māyelerin tecrübe için izābe eyledikde mağşuş-ı akçe gibi kalb u zuyūf bulduğum gibi ḥāl-i temkin ü iķtidārlarında muzırr u maḥūf ve zālīm ü 'asūf olup içlerinde ḥiç bir ehl-i şafā ve şāḥib-i vefā vü küremā ve istiḥyādan olarak mükerrem-i zuyūf daḥı bulunmadığıçün bende gerek ḥarīş ü zi'b kaynaşına, beçe-i đā'n u ḥamelāna ḥamle ve vüḍubu gibi ḥamle **(sayfa 242)** vü vüḍub ederek zā'ikān-ı ke's-i merg olan mürdeğān gibi şar'ān ve bī-iz'ān eyledigim gibi kesb-i yedleri olan cināyetlerinden ṭolayı muḥākeme etdikde ānlar maḥkūm u mergum olup ve ben mecānī-i māgnemle fā'iz ü mün'am-ı ric'at-künān oldum ve bunlar gibi çoklarımı böyle meklūmü'l-ḥaşā mülākī-i ḥızlān u hevān edip arķamdan niğērān olarak bıraķdım ve nice nice aşḥāb-ı esirre vü ḥicāb ve erbāb-ı ferş ü diyāb olan ümerā vü küberāyı iğđāb u ḥıķd ve vetrle it'ab eyleyip tiğ ü sinānla dest-res olunmayan ğanımete neylület benim için ḥīle vü ḥud'a ile rü-nümā-yı yüsr ü suḥület olduğı gibi nice nice bahādır ve şüc'āniñ vuķūfundan ḥavf u ḥazer eyledikleri meḥāvif ü meḥālikde vuķūfa cür'et ve nice nice

aşhâb-ı hamiyyet ü ünûfuñ devâ'irine duhûliyle kıtl-i nüfus ve hetk-i nâmûslarına sür'at eyledim ve buñuñla berâber her ne kadar taqvâ vü şalâhdan i'râzla mühlîkât-ı zünûba 'adüvv ü irtikâd eyledim ise de lâkin Mevlâ-yı Ra'ûfa hüsni zan üzere olup ümîdimi 'afvından kaç' ile dergâhından i'râz eylemedim.

Râvî dër: Vaqtâ ki bu beyte müntehî olduğda müdâvim-i bukâ vü isti'bâr ve mülâzim-i tevbe vü istiğfâr olmağla münharif olan hevâ-yı kalbimi istimâle êtmesiyle muğterif-i kabâyıh u zünüb olduğdan soñra mu'terif-i cürm ü 'uyüb olan kimseniñ hakkında Cenâb-ı Rabb-i Ğafûr'dan ümîd ü temennâ olunan mu'âmeleyi recâ eyledim. Soñra göz yaşını silerek cirâbını kıltuğuna alıp âheste âheste gitdikde, oğluna (*İhtemile'l-bâkî va'llâhu'l-vâkî*) **Ya'nî**: Benden kalanları sen al ki hâfiz u vâkî Ğudâ-yı bâkîdir dëdi.

Muħbir-i hikâye dër ki: Vaqtâ ki hayye ile huyeyyeñiñ insiyâb u sür'at ve dâ' u 'illetiñ dâğ u keyye nihâyetini îkân ve ânlardan soñra benim hânda tül-i mekûd ü istîfânüm meclebe-i züll ü hevân olacağını dahî iz'ân eyledikde cem'-i rahîle teşmîr-i zeyl êderek seyr-i leyle ile **Tîbe**'ye rihlet ve hañibiñ cezâ'-yı mâ-yeliğimi Ğudâ'ya havâle eyledim.

3. METNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ

Yirmi Dokuzuncu Makâme Vâsitiyye Denmekle Tanınır

(Sayfa 231) Hâris b. Hemmâm hikâyet eder ki: Zamanın cefasının zorlaması, rızık talebi ve gece ile gündüzün geçimi (hayatı idame ettirme) ihtiyacı beni Vâsît toprağına yöneltti. Orada ne görüşecek bir dost ve tanıdığa, ne de konacak bir menzil ve barınağına sahip olamadığımdan; kıt nasip ve talihin uğursuzluğu -tıpkı sahraya balığın nüzulü, beyaz saçın siyah saçın zülüflerine girmesi gibi- beni, ufukların yabancılarının (çeşitli diyarlardan gelen gariplerin) ve karışık toplulukların konak yeri olan bir hana kılavuzladı. Her ne kadar (bu han), mekanın temizliği ve sakinlerinin zarafeti yönüyle misafir ve garipleri vatan tutmaya heveslendiren ve onlara vatanlarının havasını unutturan bir yer idi. "Selamet yalnızlıktadır, iki kişi arasında ise afet vardır" sözüne güvenerek, kimseyle çekişmeden ücretle bir oda kiraladım ve içine eşyalarımı taşıyıp yükümü indirdim.

Oturup dinlenmemin ve yerime yerleşmemin üzerinden bir göz kırpacak veya bir harf yazacak kadar zaman geçmeden, evin (hanın) sakinlerinden birinin, odasının (evinin) misafirine hitap ettiğini duydum:

(Sayfa 232)

Yani (şöyle diyordu): "Kalk Ey Oğulcuğum! İkbalin (daim) yükselsin, düşüşe meyltmesin ve hasetçilerin gözü uyanık olmasın. Şekli yuvarlak, rengi nurlu, özü parlak mücevher ve haydutluk (sertlik) gösteren; kabz (tutma) ve neşre (yayma) uğrayan, hapis ve teşhire giriftar olan; sulama, süttten kesme, dövme ve tokatlamadan sonra ateşe sokulan o nesneyi (parayı/altını) al. Âşığın gayreti ve şevklinin çabası gibi pazar yolunu tutarak; biri ateş taşıyan, diğeri ateş saçan bir erkek olan; ıslah ve zarara sebep, sevinç ve kederlere başlangıç, rahatlık ve eziyet doğurucu olup; yakıcı bir ahın sahibi ve parlayan bir yavrunun doğurucusu olan (çakmak taşı/kav); insanların döküntüsü ile yetinen ve (çakmak taşının) aksırması ile faydalanan; birbirine vurduğunda gök gürültüsü ve şimşekler izhar ederek her şeyi yakan deliklere nüfuz eden o şey ile süratle değiştirmeye (takas etmeye) giriş."

Râvî der ki: O gürleyen kişinin (konuşanın) sesinin durulmasını ve çıkan sonucun (niyetinin) meydana gelmesini beklerken; refiksiz ve dostsuz, İblis şekilli bir köle (oğlan), salınarak ve kibirlenerek ortaya çıktı. İnsanların akıllarıyla oynayan zeki bir misafir ve kötülük ile lüzumsuz işlere rağbet eden bir maskara olduğunu görünce, sözünün manasını anlamak için o kölenin izini takip ettim. Şeytanların inatçısı gibi koşuşturmaca ile dükkânların fazlalıklarını (köşe bucağını) bir bir arayıp tarayarak, akşam vaktinde çakmak taşı satıcısına ulaştığında, satıcıya zarif bir ekmek vererek latif bir taş satın aldı.

Ben bu hali ve keyfiyeti görünce, gönderen ile gönderilenin (baba ile oğlun) zekâsından bana hayret geldi. Soru sormadan o emsalsiz rumuzların sahibi Surûcî olduğunu çıkarımlayarak; aceleyle, zannımı ve tahminimi sınamak, kehanet okumun hedef tahtasına isabet edip etmediğini kesinleştirmek için dizginleri boşalmışçasına (hızla) han tarafına koştum. Gördüm ki nefsim ferasette iyi bir binici (usta) imiş ve Ebû Zeyd han kapısında oturmaktadır.

Birbirimizi görünce kavuşma müjdesi ile müjdeleşip, dostların selamı ile selamlaşarak; daha sonra "Başına ne geldi ki yerinden ayrıldın?" yani "Seni vatanını terk etmeye sevk eden hadiseler nelerdir?" deyince, cevabında: "Zamanın kan içiciliği ile sayısız ve sınırsız cevri (**Sayfa 233**) beni tarumar ve yâr ile diyarımdan bizar eyledi" dediğimin akabinde keder izhar ederek:

"Semânın yağmurunu bulutlardan yağdıran, meyveleri tomurcuk ve örtülerinden çıkaran Cenab-ı Perverdigâr'a kase olsun ki; bozuk ve amansız zaman ile cevri ve düşmanlık her yerde zahir ve aşikâr oldu. Cenab-ı Müsteân'dan (Allah'tan) başka nasipsizlere ve biçarelere bir yardımcı ve imdat eden kalmadı." dedi.

Sonra "Ne şekilde kurtulup gece mi gündüz mü kaçtın?" diye soru eyleyince; "Gecenin karanlığını vücuduma örtü edip, azıksız ve birikimsiz olarak firar eyledim" diyerek fikir deryasına dalıp (düşüncelere gark olup) bir çok zaman toz toprak üzerine çizgiler çizerek vaktini geçirince; hamiyet ve insanlık gereği (bana) bir miktar harçlık lütfetmeyi tasarlıyor yahut bolluk vaktinde ödenmek üzere birinden güzel bir borç (karz-ı hasen) almayı düşünüyor der iken; ansızın avlanmak için gezip dolaşan kan içici bir avcının ava rastlaması yahut fırsat kollayan hilekâr bir yankesicinin fırsat vaktini görmesi anında gösterdiği sevinç ve titreme gibi bir sevinç ve titreme göstererek bana yönelip:

"Kalbime şu doğdu: Senin yaralarını saracak ve kanadını düzelterek (seni refaha kavuşturacak) birine seni damat yapayım." Yani: "Hatırıma geliyor ki; merhem süren cerrah ve yaralı kanat mahallin, yani sana kurtuluş ve felah sebebi, refah ve kurtuluşa erme vesilesi olmak için zengin bir kimsenin kızını sana nikâh edeyim." dedi.

Ben, "Zincir ile bağı (esaret ile azlığı) nasıl bir araya getiririm ve zillet oğlu zilletin içinde (bu derece düşkün) olana kim rağbet eder?" (yani) "Ben bu fakirlik ve zaruretimle beraber bakire ile evlenmeye nasıl cesaret ederim ve zillet oğlu zelile kim rağbet ederr?" dediğimde (şöyle cevap verdi):

(Sayfa 234)

"Ben senin arkandan, damat olduğun zatların yanında seni birçok övgülerle beğendirip takdir edeceğim gibi; kavim arasında dengin olduğumu gördüğüm bir zatın kerimesini (kızını) almak için sana işaretle haline vakıf olur; senin ve onların tarafından vekâleti üzerime alarak işi kolaylaştırırım. Bununla beraber kavmin âdeti; kalbi kırık olanların hallerini ıslah etmeyi aramak, mahzun ve meyus olanları sevindirip gönlünü almak, esir ve mahpus olanları kurtarıp azat etmek ve kavim ile akrabalarına riayetlerini artırmak olduğu gibi; kendilerine hayırlarını işaret edenleri temiz yaradılışlı nasihatçiler olarak itikat etmektir. Lakin şu kadar var ki; âlemdaki zahitlerin dayanağı İbrahim b. Ethem veya Gassan meliklerinden utanç ve kibirle meşhur olan Cebele ibni Eyhem dahi bir bakire ile evlenmeye niyet etselerdi; (bu kavim) mükerrem kızlarının ve muhterem zevcelerinin şerif nikâhlarında, Resul-i Ekrem (s.a.v.)'in sünnet etmiş olduğu mehre uyararak, mutlaka beş yüz dirheme evlendirirlerdi. Ve buna ilave olarak; bu beldenin kadınları güzel ahlak sahibi olduklarından, hiçbir zaman boşanma zorunluluğu ile mehir ve sadak (nikâh bedeli) talepçisi olmayacağına kefil olacağım gibi; nikâh zamanı ve düğün meclisinde, hiçbir mecliste benzerinin okunması ve işitilmesiyle hiçbir kulağın perdesi açılmamış (duyulmamış) acayip bir hutbe dahi okuyacağıma söz veririm."

Hâris b. Hemmâm der ki: Mücella (parlak, cezbedici) hutbeden ziyade, okunacak olan hutbe(nin merakı) beni evlilik işine teşvik ve sevk etmekle ben: "Bu büyük işte seni tarafımdan vekil ettim. Sen dahi, düşkün hastasının derdine tedavi ve tedbir eden sevgili tabip gibi bu hususta güzel tedbir eyle" deyince; derhal süratle gidip gülererek geri dönüp gelerek:

"Zamanın rızası ve emrin gerçekleşmesiyle gümüş ve altın kazanacağından dolayı müjdelen ki; kızın babası tarafından nikâh akdine (Sayfa 235) vekil olup, senin tarafından dahi mehrin teslimi için onlara muteber bir adamı kefil verdim. Şimdi Kadîr olan Allah'ın lütfuyla bu işin sona erdiğini (olup bittiğini) zannet" diyerek; ardından han ahalisini düğün helvasına (velimeye) davet edip, odanın içinde kendi helvasını ve hazırlık sofrasını kurmaya girişti.

Vaktaki gecenin karanlığı iplerini uzatıp (iyice çöküp), her kapı sahibi kapılarını kilitlemeye meylettiğinde; han ahalisine hitaben "Hemen bu saatte hazır olun!" sözüyle hepsine seslendi ve odasına girmelerine izin verdi. Bütün davetliler şahit ve meşhud (gören ve görülen) ile beraber huzurunda saf bağlayıp oturdular ve vaat edilen helvayı yemeyi beklediler.

Ebû Zeyd ise; kâh usturlabı alıp eşref saati (uğurlu vakti) tayin ederek, kâh aralık aralık takvime dikkatle bakarak, kâh bunu bırakıp öbürüne dönerek vakti geçirdikçe; kavmin gözlerini uyuklama ve uyku bürümeye başlayınca ben hiddetlenerek:

"Ey her işi fikirleri hayrete düşüren, (basiret sahiplerini şaşırta) hilekâr ve düzenbaz adam! Cemaati ve hazır bulunanları bekleyiş ateşiyle azap etmeyip; içinde sakladığını açığa çıkar ve balta özrünü (bahanelerle) kemik başını yaracak isen de bari yâr ve halkı bu uyku ve uyuklamadan kurtar" deyince; artık dayanamayıp hızlı bir bakışla yıldızlara baktı ve geçim ile vücudun düğümünden çözülmüş (rahatlamış) ve yüzü gülerek Tur Dağı'na ve Satır Satır Yazılmış Kitap'a yemin etti ki; bu örtülü işin ve bu rumuzlu sırrın aslı ve hakikati yakında zuhur meydanında görünecek ve zikri kıyamet gününe değin halkın dillerinde anılacaktır.

Daha sonra iki dizi üzerine çökerek ve (halkın) iki hutbeyi dinlemesini isteyerek bu hutbeyi okumaya başladı:¹

" *Hamd (övmek) hamd edene, övgü (methetmek) övene; o övülmüş (Mahmûd) Melik'e (Hakiki Sultan olan Allah'a) mahsustur. O, Hayy (diri) ve Vedûd (çok seven/sevilen) olan mülkün ilk sahibidir. Her doğanı şekillendiren (musavvir); yeryüzünü beşik (gibi döşeyen), düzlüğü idrak ettiren ve işleyendir. Dağların ve kazıkların (yerin direklerinin) kâmil kurucusu; yoğun bulutların ve yağmurların hazırlayıcısı ve göndericisidir. Her emelin ve isteğin (sualin) vericisi ve kolaylaştırıcısıdır. Mülklerin ve sahipliklerin adil yok edicisidir. Devirlerin, dönüşlerin, zamanların ve asırların tekrar ettiricisi ve ulaştırıcısıdır. Her işin ve oluşun varış yeri ve sonucudur.*

O Yaraticı (Girdigâr) (Sayfa 237) işin başında (evvelü'l-emr) cömertliği ve keremi her millete genel olandır. Yağmuru ve bulutu akıcı ve (yeryüzüne) inicidir. Her isteğe ve emele boyun eğdiricidir (cevap vericidir). Fakirin ve dulun halini genişleticidir. Süresi (medâsı) uzun, sınırları (hasâsı) hudutsuz bir hamd ile O'na hamd eden ve (Hz. İbrahim gibi) çokça ah eden (evvâh-âsâ) bir muvahhid (Allah'ı birleyen) olurum.

O Mevla ki O'ndan başkası yokluktur; yurdun ve toprağın sahibidir. O'nun dengelediği ve düzgün kıldığı şeyler, kırıp geçiren bir kırıcının kırma yeri (mahall-i sad'-ı sâdi') değildir. O'nun keremi ve bağıışı, engelleyen bir engelleyicinin geri çevirme yeri (mevrid-i red'-i râdi') değildir.

Muhammed Resûlullah'ı, İslam milletlerine öğretici bir elçi ve hüküm verenler topluluğuna (raht-ı hükkâm) mükerrem bir önder (imam) olarak göndermesiyle; yönetilenlerin (halkın) işlerini doğrultucu (müseddid) ve Vedd ile Süvâ'nın (putların) ve O'ndan (Allah'tan) gayrı ilahların hükümlerini iptal edici (muattıl) oldu.

O Resûl-i Ekrem ki; Yaraticı'nın emirlerini bildirmekle öğretici (muallim), Malik'in (Allah'ın) hükümlerini sağlamlaştırmakla hakimdir. İslam'ın esasını hazırlamış (mümevhed) ve alametlerini dikmiş (ma'lem); vaadini ve tehdidini (mev'id) pekiştirmiş (müekked) ve sağlamlaştırmıştır (muhkem).

¹ Bu aşağıdaki hutbe, kaynak metinde olduğu gibi, Türkçede de "muhammel" yani noktasız harflerle oluşturulmuş kelimelerden seçilerek belagat sanatıyla yazılmıştır. Günümüz Türkçesine çeviride anlam esas alınmıştır.

İlahi! Sahranın yüzeylerinde parlayan seraplar (melâmih-i lâmi') var oldukça; dağlarda ve çukurlarda (vihâd) seslenen ve engelleyen deve yavruları doğdukça; gökyüzünde güneş ve ay doğdukça; ve her mahalde yeni doğan (yavruların) sadasını (kendisi) işittiği (gibi) (bütün) kulaklara (da) işittirendir. O Resûl-i Ekrem'in makamı, ardi ardına gelen (müselvelü'l-vürûd) duaların (salatların) varış yeri; ve istirahatgâhı, geniş ve uzun selamların durağı olsun. Allah sizi korusun! Yaraticı'nın emirlerini gönül levhasına yazan ve salih amelle amel eden; akrabalık bağlarını ulaştırın (sıla-i rahim yapan); hevesi, arzuyu ve süslü/kırık sevda vesveselerini (terk eden); iyilik dokusuyla (luhme-i salâh) kaynaşan ve hısımlık kuran; akrabalara kavuşan; helal yola girmekle haramı atıp terk eden (muattıl) kimseler olun.

Sonra malum ola ki; durumun hısımları ve malı uğurlu olan damat; soyunun temizliği, efendiliği, babalığı ve anneliği ile (asaleti) açıklanmış; en tatlı ve en güzel huyların kaynağı; vaatleri ve sözleri en sahih (doğru) kimsedir ki; Resûlullah'ın (s.a.v.) gelininin (Ümmü Seleme r.anha.) mehrine denk bir mehirlle geline sahip ve Harem yoluna (helal daireye) sâlik oldu. Gerçekten o kimse, evlat ve mülk bağışu hususunda (Allah'ın) ilk iradesi ne ise (ona mazhar olur). Her kime damat olursa, en layık ve en keremli hısımdır (sıhr). Buna göre; evlendirme (ishâr) ve mülk sahibi yapma (imlâk) işinde; gerek gelinin velisi yanılan ve vehme kapılan (mevhûm/muhtî), gerekse damat zararlı (mevkis) ve kusurlu (mevsûm) olmadı.

[237. Sayfa Dipnotu (Hâşiye) Açıklamaları]

Ermel: Dul kadın. **Medâ:** Gaye, süre, mesafe. **Evvâh:** Hz. İbrahim (a.s.) gibi (çok dua eden/ah eden). **Mâ-'adl u mâ-sivâsi:** Tesviye etmiş (düzenlemiş) olduğu şeyler. **Ma'lem:** Alametlenmiş, nişan konulmuş. **Mahall-i sad'-ı sâdi':** Bir kırıp geçiricinin kırma yeri (bozulamayacak kadar sağlam anlamında). **Müseddid:** Kuvvetlendirici, doğrultucu. **Melâmih:** (Burada) Seraplar (parıltılar). **Mâli':** Men edici, engelleyici. **Luhme-i salâh:** İyilik/Salah yakınlığı. **Mulâhim:** Yakınlaşan, hısım olan. **Muattıl:** Terk edici, iptal edici. **Mevrid-i ahlâ:** Güzel huylu (kaynağı). **Emlâk:** Malik kılmak, sahiplendirmek (evlendirmek). **Mevhûm:** Hatalı, yanılan. **Mevkis:** Zararlı, noksan. **Mevsûm:** Ayıplanmış, kusurlu.

(Sayfa 238)

Ola ki Yaraticı (Girdigâr); gelinin ve damadın muradını verici; kavuşmayı övmekle (ihmâd-ı visâl) mutluluğun devamını sağlayıcı; ve diğer İslam ehline de hallerini islah ile ahiret işlerine (emr-i meâd) hazırlayıcı; verici (mu'tî) ve hidayet edici (mehdî) ola.

Sonra; sonsuz hamd ve sayısız medih o Vedûd olan Melik'e (Allah'a); ve sınırsız dua (dürûd-ı lâhad) o övülmüş Resûl'e (Hz. Muhammed'e) hediye olsun. Ve's-selâm."

Hâris b. Hemmâm devamla: Vaktaki o, nizamı eşsiz ve kusurdan (acizlikten) beri olan hutbeden feragat edip (hutbeyi bitirip), beş yüz dirhem mehirlle nikâhı icra ederek; "Refah ve oğullarla (hayırlı olsun)" diyerek dua eyledi.

Daha sonra, akılları hayrete düşüren, şuur ve anlayış sahiplerini şaşkına çeviren acayip hassası ve garip tabiatının eseri olarak pişirmiş olduğu o vaat edilen helvayı davetlilerin huzuruna getirdi. Herkes yemeye başlayınca, benim onlarla beraber yiyeceğimi hissettiğinde; beni onlarla yemekten men edip, ikram etmeyi yani cemaate hizmete kalkışmayı emreyledi.

Kendisine yardım istenilen Allah'a yemin olsun ki; kirpiklerin birbirine değmesi ve gözün ucuyla bakması kadar hızlı bir zamanda, o helvayı yiyen biçarelerde baştan aşağı (bir hal oldu) ve çeneleri üzerine düşerek secde eder (yığılır) oldular. Vaktaki hazır bulunan cemaati; içi boşalmış hurma kütükleri gibi yahut uçurumun kızı (cehennem/derin kuyu) olan saralılar (bayılmışlar) misali birbirine düşüp yıkılmış görünce; o zaman (bunun) kötü bir iş, büyük belalardan biri ve ibretlerin anası olduğunu anlayıp; adı geçene (Ebû Zeyd'e) azarlayan bir yüzle yönelerek:

"Ey nefsin düşmanı ve dirhem ile kuruşun kölesi olan noksan kişi! Bu nasipsizlere helva mı yoksa dert ve bela mı hazırladın?" dediğinde (şöyle cevap verdi):

"Bu ağaç kapların içinde, banotu (benc) helvasından başka, ızdırıp ve sancı verecek bir şey hazırlamadım." deyince ben (bunun üzerine): "Yıldızları ve gezegenleri parlatıp süsleyen, onlarla misafirlere ve seyyahlara yol gösteren Hakk Teâlâ'ya kasem olsun ki; bu gece işbu çirkin işe cüret etmen sebebiyle, ayıplar ve rezilliklerle baki kalacak bir zikir (kötü şöhret) bıraktın" dedim.

Daha sonra; "İşin sonu nereye varır, acaba yarın beraber yakamızdan tutulup (Sayfa 239) çekilip sürüklenecek miyiz?" diye hayret ve tefekkür edip, şerrinin sirayetinden korkarak ve sakınarak; böbreklerim ve omuz etlerim titreyip nefsimin ışığı (canım) dağılmaya ve uçmaya başladı. Vaktaki korkumun şiddetini, ızdırıp ve huzursuzluğumun çokluğunu görünce (Ebû Zeyd dedi ki):

"Bu yakıcı düşünce ve (içinde) parıldayan korku nedir? Eğer senin fikrin (endişen), benim ecelimin (başıma geleceklerin) yüzünden; benim cinayet ve suçumdan dolayı bir musibete ve kötülüğe duçar olacağım ihtimali ile böyle fikir deryasına daldın ise; şimdicek elime geçeni yer, yutar, sıçrar ve kaçırım. (Koltuk altına şerri aldın / Şerri yüklenip gittin - Arap atasözü). Bu beldelerin benzeri nicelerine seslendiği (ünlendiği) halde bırakıp savuştum dediği gibi, ben de bu beldeyi bomboş bırakır giderim. Ve eğer telaşın ve korkun nefsinin zararı ve hapsolme korkundan ise; sen de helvanın kalanından yiyip, elbise ve gömleğinden vazgeç; ta ki şikâyetçi ve hâkimden, bâki ve zalimden emin olup, benden sonra makamında karar ve temkin edesin (rahat oturasın). Ve eğer bunların hiçbirini tercih etmezsen, yakandan tutulup sürüklenmeden evvel gel beraberce kaçalım."

Sonra odalardan, evlerden, torbalardan ve sandıklardan; saklananların özünü, ekilmiş ve tartılmış (değerli) olanların seçkinlerini alıp kurtardı. Şöyle ki; o tuzağın ve kapanın esiri olan biçarelerin hücre, dükkân, cep ve eteklerini; iliği olmayan kemik gibi (bomboş) hâlî; kendi kesesini ve heybesini dopdolu ve malî (zengin) ettikten sonra; kollarını sıvayıp gücünü toplayarak; sadakat hilatını (kaftanını) çıkarıp, yüzüzlük ve utanmazlık elbilesini giyerek bana hitaben (Sayfa 240) şöyle dedi: "Seni bir başka güzel kadınla nikâhlanmam için benimle beraber Batîha'ya kadar arkadaşlık eder misin?"

Ben (cevaben): "Cenab-ı Hakk ve Kadîr-i Mutlak, onu nerede bulunur ise mübarek kılıp, senin gibi handa hıyanet etmeyen Hazret-i Mesih aleyhisselama kasem olsun ki; benim için iki zevce nikâhına rağbet ve iki kuma ile geçinmeye cesaret kalmadı." (dedim).

Sonra, başkasının tabiatı ve ahlakıyla ahlaklanıp, ettiği latife ve şaka ile kendisine mukabele eden kimse gibi (şöyle dedim): "Bu mübarek gecede evlendirmeye himmet buyurduğunuz hazır olanların tacı (birinci gelin macerası) ile iftiharım ve övünmem bana yeter; başka bir güzel kadınla evlenmeyi dahi başka bir kulunuz hakkında lütfediniz" deyince; bu sözden tebessüm ve sevinç göstererek kucaklaşmaya ve tokalaşmaya girişti ise de ben yüz çevirip (yanağımı dürüp) çekimsizliğimi gösterdim. Vaktaki tutukluğum ve yüz çevirmem ona aşikâr olunca, bu gönül alıcı şiiri okuyarak muradına ermemiş gönlüme teselli verdi

(Sayfa 241)

Şiirin Manası:

"Ey benden sevgi, muhabbet, karışma ve dostluğunu süratle kesen Hâris b. Hemmâm! Zamanın hadiseleri anbean insanın halini ve şanını değiştirmekte olup; ne hayat ve bekası, ne şiddet ve bolluğu, ne rahat ve zorluğu, ne de fakirlik ve zenginliği devamlı ve tekdüzedir. Ve ey ilk bakışta refikim ve komşum olan; bir takım kibir ve kuruntu sahiplerini rezil edip zarara uğrattığımdan dolayı, zalim ve gaddarı azarlaracasına beni azarlayan dostum ve sığınak arkadaşım! Bu meşru olmayan işe cüret etmemde beni mazur tutarak, beni kınama ve azarlamaya girişmeyip, onların halini benden sor. Ben bu hana ilk inişimde, onları 'misafirlere' (diye) isimlendireceğimden (dolayı), misafirlere riayeti terk edenler (olduklarını gördüm). Ve onların mayalarının cevherini tecrübe için (pota gibi) erittiğimde, karışık akçe gibi kalp ve sahte bulduğum gibi; güç ve iktidar hallerinde zarar verici, korkutucu, zalim ve gaddar olup; içlerinde hiçbir safa ehli, vefa sahibi, cömert ve hayâ sahibi olarak misafire ikram eden dahi bulunmadığı için; ben de haris kurdun koyun yavrusuna ve kuzulara hamle ve saldırışı gibi hamle (Sayfa 242) ve saldırış ederek; ölüm kadehini tadan ölümler gibi baygın ve izansız eylediğim gibi; ellerinin kazancı olan cinayetlerinden (haksız kazançlarından) dolayı muhakeme ettikçe, onlar mahkûm ve zelil olup; ben ganimet meyveleriyle

kazançlı ve nimetlenmiş olarak geri dönücü oldum. Ve bunlar gibi çoklarını böyle ciğeri yaralı, hüsrân ve aşağılanma ile karşılaşmış edip, arkandan endişeli olarak bıraktım. Ve nice nice karyola ve hicap ashabı (zenginler), döşeme ve elbise erbabı olan emirleri ve büyükleri; kızdırma, kin ve intikam ile yorup; kılıç ve mızrakla ele geçirilemeyen ganimete ulaşmak, benim için hile ve aldatma ile kolaylık ve rahatlık yüzünü gösterdiği gibi; nice nice bahadır ve yiğitlerin durmasından korkup sakındıkları korkunç ve tehlikeli yerlerde durmaya cüret (ettim). Ve nice nice hamiyet ve izzet-i nefis sahiplerinin dairelerine girmeye, nefislerini (ruhlarını) öldürmeye ve namuslarını yırtmaya (hürmetlerini çiğnemeye) sürat eyledim. Ve bununla beraber her ne kadar takva ve iyilikten yüz çevirmekle helak edici günahlara düşmanlık ve düşüş eyledim ise de; lakin (yine de) Rauf olan Mevlâ'ya (Allah'a) hüsn-i zan üzere olup, ümidimi affından keserek dergâhından yüz çevirmedim."

Râvi der ki: Vaktaki bu beyte (şiirin sonuna) ulaştığında; ağlamaya ve gözyaşı dökmeye devam eden, tövbe ve istiğfara sarılan biri olmasıyla; kalbimin sapan havasını (bana) meylettirmesiyle; kabahatler ve günahlar işledikten sonra cürüm ve ayıplarını itiraf eden kimsenin hakkında Cenab-ı Rabb-i Gafûr'dan ümit ve temenni olunan muameleyi (ben de onun için) rica eyledim. Sonra gözyaşını silerek, dağarcığını koltuğuna alıp yavaş yavaş gittiğinde oğluna: "Benden kalanları sen al ki; hafız ve koruyucu, Bâki olan Hüda'dır" dedi.

Hikâyeyi haber veren der ki: Vaktaki yılan ile yılan yavrusunun (baba ile oğlun) akıp gidişini (kaçışını) ve süratini; derdin ve illetin sonunun dağlama (ateşle tedavi) olduğunu kesin olarak bildim; ve onlardan sonra benim handa uzun süre kalmamın zillet ve aşağılanma getireceğini dahi idrak ettiğimden pılımı pırtımı toplayıp (yol hazırlığı yaparak) eteğimi toplayarak; gece yürüyüşü ile göç ettim ve hatibin, layık olduğu cezasını Hüda'ya havale eyledim.

4. METİNDEKİ EDEBİ SANATLAR

4.1.Lafza ve Ahenge Dayalı Sanatlar (Söz Sanatları)

Bu metnin omurgası, nesri şiirselleştiren ahenk unsurlarıdır. En başında da noktasız harflerle icra edilen hutbe gelmektedir.

4.1.1.Sanat-ı İhmâl (Hurûf-ı Muhmel / Noktasız Harfler)²:

Bu makâmenin en büyük edebi başarısı bu sanattır. Ebû Zeyd'in okuduğu hutbe, Arap alfabesinde "noktasız" harflerden (ha, dal, ra, sin, sad, tı, ayın, lam, mim, he, vav, elif gibi) seçilerek yazılmıştır. Metinde geçen "Hiçbir kulağın perdesini açmamış (duyulmamış) acayip bir hutbe" ifadesi buna atıftır. Ahmed Hamdî, çevirisinde ve şerhinde bu yapıyı korumaya ve açıklamaya büyük özen göstermiştir. Orijinal metinde bu kısımda noktalı harf (b, t, se, c, h, z, ş, d, zı, ğ, f, k, n, y) kullanılmamıştır.

Bu sanatın (Sanat-ı İhmâl) zorluğunu ve güzelliğini tam olarak kavrayabilmek için harfleri görsel olarak incelemek gerekir. Harîrî'nin bu makâmedeki ustalığı, Arap alfabesindeki harflerin yaklaşık yarısını (noktalı olanları) tamamen devre dışı bırakıp, sadece noktasızlarla anlamlı, akıcı ve secili (kafiyeli) bir metin yazabilmesidir.

² Diğer iki adı hazif ve tecrid olan sanat için bkz. Saraç, M. A. Yekta. (2019). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belağat ve Biçim, Ölçü, Kafiye*. Ankara: TDK Yayınları. s.313

Önce "Noktalı" ve "Noktasız" harfleri ayırmak Ebû Zeyd'in neleri kullanıp neleri kullanmadığını görmek gerekir:

Grup	Harfler (Arapça Yazılışı)	Özellik
YASAKLI (Muncem)	ب ت ث ج خ ز ذ ش ض ظ غ ف ق ن ي	Bu harflerin altında veya üstünde mutlaka nokta vardır. (Örn: b, t, se, c, hı, z, ş, d, f, k, n vb.)
SERBEST (Muhmel)	ا ح د ر س ص ط ع ك ل م ه و ی	Bu harflerde nokta yoktur. (Örn: elif, ha, dal, ra, sin, sad, tı, ayın, lam, mim vb.)

Metinde geçen hutbenin ilk cümlesinden itibaren:

"El-ḥamdü li'llāhi'l-meliki'l-maḥmūd, el-māliki'l-vedūd..." Kaynak metinde Arapça yazılışına ve harf harf dökümü şöyledir:

"El-Hamdü li'llāh" (Hamd Allah'a mahsustur.) الحمد لله

ا (Elif): Noktasız, ل (Lam): Noktasız, ح (Ha): Noktasız, م (Mim): Noktasız, د (Dal): Noktasız, ه (He): Noktasız. Kelimenin tamamı noktasızdır.

"El-Melikü'l-Maḥmūd" (Övülen Hükümdar) الملك المحمود

Elif (ا), Lam (ل), Mim (م), Kef (ك), Ha (ح), Vav (و), Dal (د).

Yazar, burada Allah'ın sıfatlarını sayarken çok dikkatlidir. Mesela "Er-Rahîm" diyemezdi. Çünkü "Rahîm" (رحيم) kelimesindeki Ye (ي) harfinde iki nokta vardır. Bunun yerine "El-Maḥmūd" demiştir. Çünkü bu kelimeye hiç nokta yoktur.

"El-Mâlikü'l-Vedūd" (Seven Sahip) المالك الودود

Kullanılan Harfler: Mim (م), Elif (ا), Lam (ل), Kef (ك), Vav (و), Dal (د).

Yazar, Allah'ın "seven" sıfatını anlatmak için "Muhibb" (محب) kelimesini kullanamazdı, çünkü Be (ب) harfi noktalıdır. Bunun yerine aynı anlama gelen ve sadece noktasız harflerden oluşan "Vedūd" kelimesini seçmiştir.

"Muşavviri külli mevlūd" (Her doğanı şekillendiren) مصور كل مولود

Muşavvir (مصور): Mim, Sad, Vav, Ra. (Eğer "Hâlık" -Yaratıcı- deseydi, 'Hı' ve 'Kaf' noktalı olduğu için kural bozulurdu. O yüzden "Musavvir"i seçmiştir.) Külli (كل): Kef, Lam. Mevlūd (مولود): Mim, Vav, Lam, Vav, Dal.

Şükür (شكر) demek istese Şın (ش) noktalı olduğu için Hamd'i (حمد) tercih etmiştir.

Rab (رب) demek istese Be (ب) noktalı olduğu için İlah/Allah (الله) lafzullahını tercih etmiştir.

Azîz (عزيز) demek istese Ze (ز) noktalı olduğu için Melik (ملك) tercih etmiştir.

Metindeki *"Hiçbir kulağın perdesini açmamış (duyulmamış) acayip bir hutbe"* ifadesi bu "imkansız ya da çok zor olarak görünen" tahdite rağmen akıcı bir metin ortaya konulmasını ifade eder. Ahmed Hamdî de çevirisinde bu yapıya uygun bir şekilde tercümesini başarılı bir şekilde yapmıştır.

Ahmed Hamdî Şirvânî'nin Türkçe Tercümesinde Sanat-ı İhmâl (Hurûf-ı Mühmele) Analizi

Şirvânî, çeviri metninde mühmel/bilâ-nukut "Elif (ا), Ha (ح), Dal (د), Ra (ر), Sin (س), Sad (ص), Tı (ط), Ayın (ع), Kef (ك) – Osmanlı Türkçesinde genelde keşidesiyle yazılır, noktası yoktur), Lam (ل), Mim (م), Vav (و), He (ه)" harflerden oluşan kelimeleri seçmiştir.

a) Girişte:

"Ĥamd-i ĥāmid ü medĥ-i mādiĥ ol melik-i maĥmūd."

Ĥamd (مد): Ha-Mim-Dal (Noktasız). Mütercim "Şükür" (شكر) dememiştir, çünkü 'Şın' noktalıdır.

Ĥāmid (آمد): Ha-Elif-Mim-Dal (Noktasız).

Medĥ (مدح): Mim-Dal-Ha (Noktasız). "Senâ" (ثنا) dememiştir, 'Se' ve 'Nun' noktalıdır.

Mādiĥ (مادح): Mim-Elif-Dal-Ha (Noktasız).

Melik (ملك): Mim-Lam-Kef (Noktasız). "Sultan" (سلطان) dememiştir, 'Nun' noktalıdır. "Padişah" (پادشاه) diyemezdi, 'Pe' ve 'Şın' noktalıdır.

Maĥmūd (محمود): Mim-Ha-Mim-Vav-Dal (Noktasız).

"Ve evvel-i mālîk-i ĥayy u vedūd."

Mālîk (مالك): Mim-Elif-Lam-Kef. "Rab" (رب) dememiştir, 'Be' noktalıdır.

Ĥayy (حی): Ha-Ye (Ye harfi Osmanlı imlasında kelime sonunda noktasız yazılır - ی). "Bākî" (باقی) dememiştir, 'Be', 'Kaf' ve 'Ye' noktalıdır.

Vedūd (ودود): Vav-Dal-Vav-Dal. "Rahîm" (رحيم) veya "Muhîbb" (محب) dememiştir. Vedūd, 'Seven/Sevilen' anlamını tam karşılayan noktasız bir alternatiftir.

b) Yaratılış ve Düzene Dair İfadeleri:

"Ve kūh u avtādîñ mü'essîs-i kāmîlî ve rükām u maṭārîñ ma'ad u mürsîlî."

Kūh (كوه): Kef-Vav-He (Noktasız). "Dağ" (طاغ) kelimesinde 'Gayın' (غ) noktalı olduğu için Farsça "Kūh"u seçmiştir.

Avtād (اوتاد): Elif-Vav-Ta-Elif-Dal. "Direkler/Kazıklar".

Mü'essîs (مؤسس): Mim-Vav-Hemze-Sin-Sin. "Kurucu/Tesis eden".

Kāmîl (كامل): Kef-Elif-Mim-Lam.

Rükām (ركام): Ra-Kef-Elif-Mim (Yoğun bulut). "Sehab" veya "Bulut" diyemezdi ('Be' harfi noktalı).

Maṭār (مطر): Mim-Tı-Ra (Yağmur). "Baran" (باران) veya "Yağmur" (يغمر) diyemezdi, 'Be' ve 'Ye' ve 'Gayın' noktalıdır.

c) Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Hakkında Tercih Ettiği Lafızlar:

"Muĥammed Resūlullāĥ'ı mîlel-i İslāma rusūl-i mu'allîm..."

Muĥammed (محمد): Mim-Ha-Mim-Dal. "Ahmed" (احمد) de bilâ-nukut diyebilirdi ama "Mustafa" (مصطفى) diyemezdi ('Fe' ve 'Ye' noktalı).

Resūl (رسول): Ra-Sin-Vav-Lam. "Nebi" (نبی) diyemezdi, 'Nun' ve 'Be' noktalıdır.

Mu'allîm (معلم): Mim-Ayın-Lam-Mim.

d) Şîrvānî'nin Özel Kelime Seçimlerine Diğer Misaller:

İnsanlar/milletler anlamında çok kullanılan "Nās" (ناس) kelimesini kullanmamış; çünkü 'Nun' noktalıdır. Yerine "Ümem" (أمم - Ümmetler) veya "Mîlel" (ملل - Milletler) demiştir.

"Güneş" (كونش) kelimesini istimal etmemiş; çünkü 'Nun', 'Şın' noktalıdır. Yerine Farsça "Mîhr" (مهر) kelimesini tercih demiştir (Mim, He, Ra tamamı noktasız).

"Dâmād" (داماد) kelimesi noktasızdır (Dal, Elif, Mim, Elif, Dal). Metinde sıkça geçer.

Evlad: "Oğul" (اوغول) veya "Çocuk" (چوجوق) kelimeleri yerine Arapça "Veled" (ولد) veya çoğulu "Evlād" (اولاد) tercih etmiştir.

"Ĥarām" (حرام) veya "Muĥarrem" (محرم) kelimelerini bu sanatı icra için kullanmış; (گناه) Günah veya "Yasak" (يساق) gibi noktalı kelimeleri tercih etmemiştir.

Şîrvānî'nin bu tercümesi, sadece bir çeviri değil, aynı zamanda bir "telif'e yaklaşmış bir muvaffakiyet olduğunu söyleyebiliriz. Ĥarîrî'nin Arapça kelimelerle yaptığı oyunu, Şîrvānî Türkçe (ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenli Osmanlı Türkçesi kelimelerle) tekrarlamıştır. Metinde geçen "Girdigâr" (Yaratıcı), "Mîhr ü Mâĥ" (Güneş ve Ay), "Kūh" (Dağ) gibi Farsça kelimeler, yazarın noktasız harf bulmak için üç dilin (Arapça, Farsça, Türkçe) hazinesinden nasıl yararlandığını gösterir.

4.1.2.Seci'

Ahmed Hamdî Şirvânî, diğer makâmler gibi bu Makâmde tercümesinde de Türkçenin ses imkânlarını kullanarak kaynak metindeki ahengi muhafaza etmiştir. Şirvânî'nin bu makâmdeki Türkçe anlatımı, nesir (düzyazı) içerisinde şiirsel bir ritim barındıran "müsecca" bir yapıdadır.

a) Seci'-i Mütevâzî

Secili kelimelerin hem son harflerinin (revî) hem de vezinlerinin (kalıplarının) birebir aynı olmasıdır. Şirvânî, hikâyenin akışında bu türü çok sık kullanarak okuyucuyu metnin ritmine dâhil eder.

"...cevr-i *zamâne* taleb-i *âb u dâne* ve *güzerân-ı rûz u şebâne*..."

Zamâne, *Dâne* ve *Şebâne* kelimelerinde kafiye, "-âne" sesiyle; vezin, üçü de aynı hece yapısına ve ritmine sahiptir.

"...nezâfet-i *mekân* ve *zarâfet-i sükkânı*..."

Mekân ve *Sükkân* kelimelerinde "-ân" sesi ortak kafiye; ikisi de "fa'âl" vezindedir.

"...ikbâliñ *mâ'il-i idbâr* ve *çeşm-i hussâdiñ bîdâr*..."

İdbâr ve *Bîdâr* kelimelerinde "-âr" sesi ortak kafiye; ikisi de iki heceli ve aynı (İf'âl / Fi'âl) kalıptadır.

b) Seci'-i Murassa

İki kelime grubunun veya cümlenin, karşılıklı olarak kelime kelime hem vezin hem de kafiye bakımından birbirine denk gelmesidir. Şirvânî, karmaşık durumları anlatırken bu "ayna simetrisi" sanatı ile anlatımı güçlendirir.

"...bâ'id-i *işlâh u izrâr* ve *bâd-i efrâh u ekdâr*..."

İşlâh ile *Efrâh* kelimeleri aynı vezin (İf'âl) ve aynı kafiye (-âh).

İzrâr ile *Ekdâr* kelimeleri aynı vezin (İf'âl) ve aynı kafiye (-âr).

Bu yapı, iki tamlamanın karşılıklı olarak birbirine ses ve şekil yönünden tam uyması nedeniyle *Seci'-i Murassa*'dır.

c) Seci'-i Mutarraf

Secili kelimelerin son seslerinin aynı olması, ancak kelimelerin uzunluklarının veya vezinlerinin (hece yapılarının) farklı olmasıdır.

"...elsine-i *halkda mezkûr*... yevm-i *nüşûra*..."

Mezkûr ve *Nüşûra* kelimelerinde kafiye, ikisi de "-ur" sesiyle uyaklıdır. Biri iki heceli (Mez-kûr), diğeri üç hecelidir (Nü-şû-ra). "...mekd ü *istîfânum*... *huşûl-ı iz'ân*..."

İstîfânum ve *İz'ân* kelimeleri ikisi de "-n" sesiyle biter ancak biri çok uzun, diğeri kısadır.

Bu örneklerde vezin farklılığı olduğu için *Mutarraf* seci'dir.

d) Seci'-i Mütevâzin

Mütevâzin türü seci'de cümle sonlarındaki kelimelerin vezinleri (kalıpları/hece ağırlıkları) aynı, fakat son harfleri (revî/kafiye) farklıdır. Bu sanat, kulakta ritmi hissettirirken tam bir kafiye sunmayarak nesre farklı bir ahenk katar.

Vâhid u *Âdil*

Her iki kelime de Arapça "Fâ'il" vezindedir (Uzun-Kapalı / - .). Hece yapıları ve aruz kalıpları bakımından ağırlıkları birebir aynıdır. "Vâhid" kelimesi "d" harfiyle, "Âdil" kelimesi ise "l" harfiyle biter. Son sesler farklı olduğu için kafiye oluşmaz, ancak vezin birliği nedeniyle "mütevâzin" bir yapı kurulur.

Sâtiḥ u *âmil*

Her iki kelime de yine "Fâ'il" vezni (Uzun-Kapalı) üzerindedir. Cümle içinde kullanıldıklarında aynı ritmik vuruşu sağlarlar. Birinci kelimenin sonu "ḥ", ikinci kelimenin sonu ise "lam" harfidir. Ses benzerliği yoktur; sadece vezin birliği mevcuttur.

Mürsil ü Mu'î

Her iki kelime de "Muf'il" vezindedir. Hece sayıları ve vurgu yerleri ortaktır. Biri "l" harfiyle biterken diğeri "y" (elif-i maksure) ile biter. Revîleri farklıdır.

Seci' Türü	Kısa Tanımı	Metinden (29. Makâme) Misaller	Se ve Vezin
Seci'-i Mütevâzî	Kelimelerin hem son harflerinin (revî) hem de vezinlerinin aynı olmasıdır.	"...cevr-i zamâne taleb-i âb u dâne ve güzerân-ı rûz u şebâne..."	Kafiye: "-âne" sesi ortaktır. Vezin: Hece yapıları ve kalıpları birebir aynıdır.
Seci'-i Murassa	İki kelime grubunun karşılıklı olarak kelime kelime hem vezin hem kafiyece denk düşmesidir.	"...bâ'id-i işlâh u izrâr ve bâdt-i efrâh u ekdâr..."	İşlâh - efrâh: (Vezin: İfâl / Ses: -âh) izrâr - ekdâr: (Vezin: İfâl / Ses: -âr) Cümleler karşılıklı ayna simetrisindedir.
Seci'-i Mutarraf	Kelimelerin son seslerinin aynı (kafiye var), fakat vezinlerinin (kalıplarının) farklı olmasıdır.	"...elsine-i halkda mezkûr... yevm-i nüşûra..."	Kafiye: "-ur" sesiyle uyak sağlanmıştır. Vezin: Mezkûr (2 hece) / Nüşûra (3 hece). Kalıplar farklıdır.
Seci'-i Mütevâzin	Kelimelerin vezinlerinin aynı (ritim aynı), fakat son seslerinin (kafiyelerinin) farklı olmasıdır.	"...ol vâhid ü ehad / ve 'âdil ü şamed..."	Kafiye: Sesler (d / l) farklıdır. Vezin: Her iki kelime de "Fâ'il" vezindedir; ritmik ağırlıkları eşittir.

Ahmed Hamdi Şirvânî, 29. Makâme'nin Türkçe tercümesinde metnin *ışlâh-ı hâl* ve *meşakkat-i sefer* gibi konuların anlatıldığı kısımlarda özellikle *Seci'-i Mütevâzî*'yi kullanarak metne hareketlilik kazandırmıştır. Hutbe ve şiir açıklaması kısımlarında ise *Seci'-i Murassa* gibi daha ağır ve sanatlı türlere başvurmuştur. Şirvânî, Türkçeyi sadece bir araç olarak kullanmamış, onu Arapça kaynak metindeki sanatları karşılayacak bir estetik seviyeye yükseltmiştir.

4.1.3.Cinas:

Yazılışları veya okunuşları aynı veya çok yakın, anlamları farklı kelimelerin bir arada kullanılması. "Mâlik" (sahip) ve "Melik" (hükümdar) kelimelerinin hutbe kısmında bir arada kullanılması (*Cinas-ı Nâkis*).

"Hâl" (durum) ve "Hâlî" (boş) kelimeleri arasındaki ses benzerlikleri.

4.2.Anlama Dayalı Sanatlar

Metin, düz anlatım yerine zengin hayallere ve benzetmelere başvurur.

4.2.1. Teşbih

"...beyaz saçın sevdalı saçın zülüflerine girmesi gibi..." (Yaşlılığın gelişi, siyah saçın arasına giren beyaza benzetilmiş - *Teşbih-i Belîğ*).

"Âşığın koşması gibi çarşıya koşturulup..." (Paramın veya malın elden ele dolaşması âşığın heyecanına benzetilmiş).

"İçi boşalmış hurma kütükleri gibi..." (Bayılan insanlar, Kur'an'daki Ad kavminin helakına atıfla devrilmiş kütüklere benzetiliyor).

4.2.2. İstiare

Bir sözün benzetme amacı güdülerek kendi anlamı dışında kullanılması.

"Geceyi gömlek edindim." (Gecenin karanlığı, giyilen ve insanı saklayan bir elbiseye benzetilmiş; "gece" söylenmiş, "gömlek" özelliği ona yüklenmiş).

"Yıldızları parlak olarak doğduran." (Burada yıldızlar yol gösterici birer kandil/rehber yerine konulmuştur).

4.2.3. Tezat

"Oturmasın / Ayakta kalmasın", "Hapsedilen / Teşhir edilen", "Senen / Söndüren", "Ağlayan / Gülen".

Baba-oğul arasındaki diyalogda ve paranın/çakmak taşının özelliklerinin anlatıldığı kısımda zıtlıklar üzerinden varlığın iki yüzü anlatılmıştır.

4.2.4. Kinaye

"Baltayı başa vur." (Deyimsel bir kinaye; lafı dolandırma, gerçeği söyle veya işi bitir manasında).

"Koltuk altına şerri aldın." (Kötü bir işe niyetlendin veya kötülüğü yüklenip gittin manasında).

4.2.5. Mübalağa

"Hiçbir kulağın perdesini açmamış hutbe." (Hutbenin eşsizliğini vurgulamak için yapılan abartı).

Çakmak taşının çakılması sırasında çıkan sesi "gök gürültüsü"ne benzetmek.

4.3. Düşünce ve Kültüre Dayalı Sanatlar

Metin, okuyucunun İslami ve tarihi bilgi birikimine hitap eder.

4.3.1. Telmih

İbrahim b. Ethem: Belh hükümdarıyken tacı tahtı bırakıp zahitliği seçen ünlü mutasavvıf.

Cebele b. el-Eyhem: Gassanilerin son meliki. Bir tokat olayı yüzünden İslam'ı terk edip Bizans'a sığınmasıyla meşhurdur; kibrin sembolü olarak anılır.

Ümmü Seleme: Hz. Peygamber'in eşi. Peygamberin ona verdiği mehir miktarı (500 dirhem), İslami gelenekte "Mehr-i Sünnet" olarak ölçü kabul edilir.

4.3.2. İktibas

"*Es-selāmetü fi'l-vaḥde ve beyne'l-isneyn âfe*" (Selamet yalnızlıktadır...) sözü kelam-ı kibar (mazmun) olarak iktibas edilmiştir.

"*Ke-a'cāz-ı naḥl-ı ḥāviye*" (İçi boşalmış hurma kütükleri gibi). Bu ifade Hakka Suresi 7. Ayet'ten doğrudan iktibastır.

4.3.3. İrsal-i Mesel

"Bugün helva, yarın bela." (Metinde "Helva mı bela mı?" şeklinde geçer.

"Tabibin hastasına ilaç vermesi gibi."

4.3.4.Lügaz / Muamma

Metnin başında babanın oğluna tarif ettiği "Çakmak taşı" ve onunla elde edilen "Ateş" veya mecazen "Para/Altın" tasviri tam bir lügaz örneğidir. "Yuvarlaktır, nurludur, dövülür, hapsedilir..." diyerek parayı/altını veya çakmak taşını kastetmiştir.

SONUÇ

Şîrvânî'nin *Vâsitiyye Makâmesi* tercümesi, Harîfî'nin dil mimarisindeki dehasını ve mütercim bu mirası Osmanlı kültür sahasına aktarmadaki muvaffakiyetini ortaya koymuştur. Elde edilen bilgiler ışığında varılan temel sonuçlar şunlardır:

Makâmenin belâgat zirvesini teşkil eden "*Hutbe-i Muhmele*", Arap alfabesindeki noktalı harflerin (hurûf-ı mu'ceme³) tamamen terk edilmesiyle oluşturulan "Sanat-ı İhmâl" in literatürdeki en sofistike örneğidir. Ebû Zeyd'in irat ettiği bu lipogramatik metin, sadece teknik bir kısıtlamanın aşılması değil; eş anlamlı kelimeler arasında yapılan matematiksel bir eleme ile dilin estetik sınırlarının zorlanmasıdır. Şîrvânî, kaynak metindeki bu görsel ve sessiz sanatı, şerhleri ve titiz tercümesiyle hedef dil olan Türkçeye başarıyla aktarmıştır.

Metin sadece "ihmâl" sanatı ile sınırlı kalmayıp; nesri şiirselleştiren *seci* ve *cinâs* gibi işitsel ahenk unsurları, tarihi şahsiyetlere (İbrahim b. Ethem, Cebele b. el-Eyhem) yapılan *telmihler*, ayet ve hadislerden beslenen *iktibaslar* ve "çakmak taşı" tasvirindeki *lügaz* sanatı ile örülerek çok katmanlı bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu edebi zenginlik, metni didaktik bir hikâye olmaktan çıkarıp filolojik bir hazineye dönüştürmüştür.

Muhteva açısından incelendiğinde ise metnin "Hileden Hikmete" başlığını doğrulayan ironik bir kurguya sahip olduğu görülür. Başkahraman, "kutsal" olan dini terminolojiyi (nikâh, dua, hutbe) "profan" bir eylem (hırsızlık, banotu yedirme) için araçsallaştırmıştır. Dinleyicilerin sözün büyüyle manevi, helvanın etkisiyle maddi bir uykuya sürüklenmesi; insanın zaaflarına, açgözlülüğüne ve şekilciliğine yöneltmiş keskin bir sosyal hiciv niteliğindedir.

Bu çalışma göstermektedir ki; Şîrvânî'nin *Vâsitiyye* üzerine kurduğu metin tesisi, eseri bir dilden alarak tercüme yoluyla dilimize kazandırmanın ötesine taşıyarak; kelime seçimi, harf mimarisi ve anlam inşası üzerine kurulu yüksek bir dil oyunu olarak tescil etmiştir.

Kaynakça

Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.

Büyükdüzcu, C. (2016) *Osmanlıca İmla Klavuzu* (2 Cilt), Hayrat Neşriyat, İstanbul.

Çağbayır, Y. (2007). *Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, Ötügen Yayınevi, İstanbul.

Çevik, M. (2025). *Ahmed Hamdî-i Şîrvânî'nin Makâmât-ı Harîfî Tercümesi, 1.cild İnceleme-Metin* (Doktora Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Kurt, S. (2021). *Türk edebiyatında Makâmât-ı Harîfî ve Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi* (Doktora Tezi), İstanbul.

Özön, M. N. (1989). *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Redhouse, J. (1890). *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul

Saraç, M. A. Y. (2019). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belağat ve Biçim, Ölçü, Kafiye*, TDK Yayınları. s.313. Ankara.

Şemseddin S. (1316/1898) *Kâmûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, s.337. İstanbul.

Şemseddin S. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

³ Bir diğer ismi 'Menkut'tur. Bkz. Saraç, M. A. Yekta. (2019). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belağat ve Biçim, Ölçü, Kafiye*. Ankara: TDK Yayınları. s.314.

Şirvânî, (1290/1873). *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul. II. Cilt. s.215-224

Tâhirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügatı* (haz. Kemal Edip moğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul.

Türkçe Sözlük (2012). Ankara: TDK Yayınları

Yeğın, A. (1968), *İslâmî, İlmî, Dîni, Edebi, Felsefî.Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul. 604s.